

МЕХАНІЗМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В КРАЇНАХ З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Проаналізовано досвід фінансово-кредитної підтримки інноваційної діяльності країн з перехідною економікою. Розглянуто основні методи балансування фінансових інтересів держави з одного боку, та продуцентів інновацій з іншого. Проведено порівняння існуючих механізмів фінансового забезпечення інноваційного розвитку в Україні та в інших країнах з перехідною економікою та запропоновано шляхи їх удосконалення.

Doctorate G.V. Voznyak – Lviv Institute of Banking NBU

Mechanisms of the innovation development financing in the countries with transition economics

An experience of the financial-credit support of innovation activity in the countries with transition economic has been analyzed. The crucial methods of the balancing of the state financial interests from the one side and innovation producers interests from the other side has been considered. A comparison of the existing mechanisms of innovation development financing in the Ukraine and other countries with transition economics was done and some improvements are proposed.

Вступ

При переході до ринкових відносин важливою передумовою є формування та реалізація державної науково-технічної політики, яка повинна враховувати цілі соціального та економічного розвитку суспільства; передбачати створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, сприяти конкуренції, обмежувати монополістичні прагнення великих фірм, а також стимулювати інноваційну діяльність на промислових та інших підприємствах. Ефективність інноваційної діяльності підприємств визначається узгодженням систем фінансування, оподаткування та кредитування.

У перехідний період формуються нові моделі інноваційної політики та управлінської культури: створюються нові інститути, змінюються роль та функції структур влади, розробляється новий порядок координації дій різних суб'єктів інноваційної діяльності. Основні засади стратегії інноваційної політики в Україні сформульовано у Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку [1], якою передбачено основні механізми стимулювання інноваційної діяльності.

Аналіз останніх джерел і публікацій

Питання фінансового забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки України є особливо актуальним. Останнім часом з'явилося багато публікацій, в яких на теоретичному рівні висвітлюються різні аспекти активізації інноваційних процесів [2-15].

В окремих наукових розвідках вітчизняних дослідників аналізується закордонний досвід регулювання та підтримки інноваційної сфери економіки [3]. Аналіз основних механізмів фінансування винахідницької та інноваційної діяльності, напрямки покращення державної політики при побудові

сучасної інноваційної системи в російських регіонах представлено в роботах [4, 5, 10-14].

Основні механізми стимулювання інноваційної діяльності підприємств шляхом надання пільг щодо сплати податку на прибуток підприємств розглянуто в статті [6]. Соціально-економічна ефективність нововведень, механізми їх дії та побічні ефекти стимулювання досліджуються в роботах [7-9, 15].

Невирішені частини загальної проблеми

Не дивлячись на значні доробки в базі досліджень, в даній сфері залишається багато невирішених проблем. Одна із них – це формування ефективної фінансово-кредитної підтримки інноваційної сфери.

Нарощення інноваційного потенціалу, пошук нових ефективних форм організації науки, укріплення інноваційної складової економічного розвитку – це проблеми, які надзвичайно гостро стоять сьогодні перед усіма пострадянськими країнами, і Україною зокрема.

Мета дослідження

Основною метою даного дослідження є аналіз зарубіжного досвіду з питань фінансово-кредитної підтримки інноваційної діяльності та виділення основних методів балансування фінансових інтересів держави з одного боку, та продуцентів інновацій з іншого – для подальшого використання в удосконаленні вітчизняних механізмів фінансового забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Протягом перших десяти років незалежності обсяги інноваційної діяльності в Україні постійно зменшувались. Однією з причин є занепад виробничої сфери. Про масштаби явища свідчить те, що нині частка України у світовому обсязі виробництва наукомісткої продукції становить 0,1 %. Це в десятки разів менше, ніж внесок Китаю. Така ж доля спіткала Росію й інші держави пострадянського простору. За оцінками американського Національного Фонду (NCF) за показником "технологічна конкурентноздатність країни" в 1996 р. Росія була на одному з останніх місць – 29-му і обійшла тільки Венесуелу і Аргентину [9]. Такі показники зовсім не втішні, вони говорять про те, що країни пострадянського простору перебувають на початковому етапі побудови сучасної економіки, яка базується на знаннях, які є основою економічного розвитку сучасних індустріальних країн.

Головним чинником, який стримує розвиток інноваційної діяльності в країнах з перехідною економікою, є недостатнє фінансування (пряме чи непряме) інвестиційно-інноваційних проектів з боку держави. Дані, що характеризують розподіл джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні наведено у табл. 1.

З одного боку, це пов'язано із стереотипом відносин, успадкованих від радянських часів, коли держава підтримувала всі види науково-технологічної діяльності шляхом прямого фінансування, з іншого – проблема полягає у слабкому використанні інструментів непрямого стимулювання інноваційної діяльності, що, як показує практика розвинутих країн світу, є найбільш ефективною формою формування сприятливого інноваційного клімату.

Табл. 1. Структура фінансового забезпечення інноваційної діяльності протягом 2000-2002 рр. в Україні

№ з/п	Показники	2000		2001		2002	
		млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%
1.	Державний бюджет	7,7	0,4	55,8	2,8	44,6	1,5
2.	Власні кошти	1399,3	79,6	1654,0	83,9	2141,6	71,1
3.	Кошти вітчизняних інвесторів	49,4	2,8	34,9	1,8	58,7	1,9
4.	Кошти іноземних інвесторів	133,1	7,6	58,6	3,0	264,1	8,8
5.	Місцеві бюджети	1,8	0,1	2,6	0,1	2,6	0,1
6.	Інші джерела	165,8	9,5	165,5	8,4	501,2	16,6
	Всього	1757,1	100,0	1971,4	100,0	3012,8	100

Джерело: Статистичний щорічник України за 2002 р. – С. 362

Одним із інструментів інноваційної політики української держави є "Українська державна інноваційна компанія" (УДІК), створена 13 квітня 2000 року на базі ліквідованого Державного інноваційного фонду. Мета створення компанії – забезпечення реалізації державної інноваційної політики та залучення вітчизняних і іноземних інвестицій для розвитку національної економіки. Кошти компанії спрямовуються винятково на підготовку бізнес-планів інноваційних та інвестиційних проектів, участь в розробці регіональних програм інноваційної діяльності, виконання та фінансування проектів тощо. Науково-технічне забезпечення інноваційного процесу в Україні в 2001 р. здійснювали 1518 організацій проти 1450 у попередньому році. Серед них 784 (51.6 %) науково-дослідних організацій, 274 (18.0 %) проектно-конструкторських і технологічних організацій, 53 (3.5 %) проектні та проектно-пошукові установи, 158 (10,4 %) вищих навчальних закладів та 97 (6,4 %) науково-дослідних і проектно-конструкторських підрозділів промислових підприємств. Приріст науково-технічних структур протягом року відбувався в основному за рахунок збільшення кількості науково-дослідних установ та організацій (на 60 одиниць). Необхідно зазначити, що з моменту проголошення Україною незалежності кількість організацій, що займаються науково-технічною діяльністю, зросла майже в 1.1 рази.

В Росії переважає доктрина прямої підтримки прикладних досліджень та розробок. Така доктрина є менш ефективною і в загальному обсязі фінансової підтримки державою займає незначну частку. Незважаючи на низький рівень інноваційної активності, варто відмітити позитивні сторони, які склалися в даній сфері в процесі переходу до ринку. Так за минуле десятиліття при активній підтримці держави з'явилися нові інституційні структури, покликані служити інноваційній системі Росії – державні наукові центри. Вони дали змогу зберегти кістяк російського науково-технічного потенціалу в умовах перехідного періоду. Система державних наукових центрів на сьогодні включає 58 організацій (більше 81 тис. працюючих), в тому числі 1800 професорів і 8500 кандидатів наук. Функціонує 63 інноваційно-технологічних центри, головною функцією яких є підтримка діючих малих підприємств, створення інноваційно-промислових комплексів та технопарків. Питома вага організацій, що займалися інноваційною діяльністю в Російській Федерації протягом 2001 р. становить 8.5 %. Основні ресурси інноваційної діяльності

зосереджені в приватних підприємствах. Зокрема, серед підприємств, що розпочинають випуск нової продукції, частка інноваційної продукції на підприємствах-гігантах (більше 10000 людей) в три з половиною рази нижча, ніж у малих (до 49 людей) підприємствах [10].

Для підтримки науково-дослідного етапу та етапу розробки і впровадження інновацій створено Російський фонд фундаментальних досліджень – досить гнучкий інструмент, який посідає вагоме місце у структурі науки Російської Федерації і постійно розширює сферу своєї діяльності. За час діяльності Фонд підтримав понад 32 тис. ініціативних проектів, у реалізації яких взяли участь більше 100 тис. учених. Цікавим нововведенням Фонду є регіональні гранти, тематика яких визначається регіоном, а Фонд забезпечує експертизу і половину фінансування цих робіт [11].

Підтримкою інноваційної діяльності підприємств недержавної форми власності шляхом надання пільгових кредитів, обладнання і виробничих потужностей на умовах лізингу та оренди в Україні займається Фонд фундаментальних досліджень та Український фонд підтримки підприємництва. Проте, як свідчать статистичні дані, фінансування через позабюджетні фонди є дуже низьким – 1,9 % від загального обсягу в 2000 р.

Для підтримки малих підприємств Росії, які займаються інноваційною діяльністю, створено Федеральний фонд виробничих інновацій. Це державна некомерційна організація, яка підтримує малий інноваційний бізнес з ранніх етапів розвитку і одержує 1.5 % від державних централізованих капіталовкладень. Як зауважує керівник даного фонду, малі підприємства, що отримали підтримку фонду, здебільшого успішно розвиваються самостійно. На багатьох підприємствах виробіток на одну людину становить 40-50 тис. доларів на рік, що є достатньо високим показником [14].

В Росії вже понад 5 років діє Міжвідомча програма з активізації інноваційної діяльності в науково-технічній сфері, основне завдання якої – розроблення комплексу заходів щодо створення національної інноваційної системи. Принципово змінено порядок бюджетного фінансування інноваційних проектів і програм: замість розподілу бюджетних асигнувань між галузями і регіонами передбачено вибіркове часткове фінансування інвестиційних об'єктів, інноваційних програм і формування їх на конкурсній основі. Постановою уряду започатковано поетапне введення зворотного фінансування прикладних розробок. Це підвищило роль держави як замовника й організатора інноваційної діяльності і дало свої результати – частка повернутих коштів в інноваційних фондах уже становить понад 30 %.

В той же час в Програмі діяльності Уряду України на 2003 р. проблема джерел фінансування інновацій так і залишається невирішеною. Запропоновані урядом податкові стимули – застосування законів "Про інноваційну діяльність" та "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності" – не можуть забезпечити необхідних обсягів фінансування, оскільки на початкових етапах науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) не приносять жодних прибутків, а значить, застосування податкових пільг має низьку ефективність. Пропозиція Уряду запровадити механізм державного замовлення на

реалізацію пріоритетних інноваційних проектів не може бути здійснена із суто технічної точки зору: необхідно фінансувати не кінцеві результати діяльності у сфері НДДКР та інновацій, а сам процес такої діяльності [15].

Ефективним механізмом фінансового забезпечення інноваційної діяльності ресурсами є венчурне фінансування. Для повноцінного функціонування механізму венчурного фінансування необхідні достатня кількість науково-технічних результатів та винаходів; наявність команд професіоналів-менеджерів, які б достеменно володіли технологією відбору перспективних проектів; інституційні інвестори (пенсійні фонди, зарубіжні партнери і фонди, які б забезпечували розвиток інкубаторів), що наразі не представлено в повній мірі в Україні. Структури венчурного капіталу в Україні знаходяться на початковій стадії розвитку, в той час, як обсяг венчурних інвестицій в Росії з 1994р. по 2001р. становив пів мільярда доларів, а в ЄС протягом 1996-2000 рр. перевищив 90 мільярдів євро, з яких у високотехнологічний сектор було скеровано більше 25 мільярдів євро на рік [12].

Іншим важливим механізмом підтримки інноваційної діяльності є промислово-фінансові групи (ПФГ). Світовий досвід формування та функціонування ПФГ свідчить, що організаційним ядром такого об'єднання виробничих і фінансово-кредитних структур може бути як банк, так і промислове чи виробниче підприємство, в той час, як законодавством України центральне місце у цих об'єднаннях відведено підприємству, а банк прирівняно до інших учасників групи.

Промислово-фінансові групи існують та отримують державну підтримку і в інших країнах СНД. Для російської економіки концентрація банківського та промислового капіталів стала чи не єдиним шансом на виживання, дала змогу не допустити низки банкрутств і знайти ефективну економічну нішу для групи підприємств. Як приклад, варто згадати створення ПФГ на базі Уральського металургійного комплексу, яку згодом названо Уральською ПФГ. Основною метою її створення є організаційно-фінансова інтеграція виробництва з видобутку бокситів, подальшої їх переробки та виробництва кінцевої продукції. Для зміни структури експорту шляхом переходу від випуску напівфабрикатів до торгівлі готовою продукцією було створено ПФГ "Магнітогорська сталь".

Державою ініційоване створення ПФГ "Магрима" на базі АТ "Магнітогорський металургійний комбінат", до якої залучено також ВАЗ, КАМАЗ, Промстройбанк, АвтоВАЗбанк, Токобанк, "Нижньогородські автомобілі", "Сокіл" (Воронеж), "Уральські заводи" (Іжевськ), "Російська електроніка" та "Російський авіаційний консорціум". На початку 2001 р. оголошено, що Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), американська автобудівна компанія Дженерал Моторз" і провідна російська автобудівна компанія АвтоВАЗ" створять спільну компанію. Американська компанія разом з "АвтоВАЗ" інвестують у спільний проект 100 млн. доларів США, а внесок ЄБРР становитиме 132 мільйони доларів США. Офіційний статус ПФГ у Росії отримали близько сотні об'єднань, у складі яких майже 2 тисячі підприємств та понад 100 кредитних організацій.

В Україні діяльність промислово-фінансових груп загалом та їх учасників зокрема регламентують Закон України "Про фінансово-промислові групи в Україні" від 21.11.1995 року; постанова Кабінету Міністрів України №781, якою затверджено Положення "Про створення (реєстрацію), реорганізацію та ліквідацію промислово-фінансових груп" від 20.07.2002 року; укази Президента України "Про окремі питання створення промислово-фінансових груп" №754/98 від 08.07.2001 року і "Про деякі питання створення промислово-фінансових груп" №597/99 від 01.06.2002 року. Згідно з чинним законодавством України, промислово-фінансові групи – це об'єднання, до якого можуть входити промислові, сільськогосподарські підприємства, банки, наукові і проектні установи, інші установи та організації всіх форм власності, що мають за мету отримання прибутку.

Із часу прийняття в Україні перших нормативних документів, якими було дозволено створення ПФГ, минуло п'ять років. Хоча жодної ПФГ в Україні офіційно не зареєстровано, на практиці маємо чимало прикладів конгломератів банків і підприємницьких структур, що відповідають вимогам до ПФГ. Найбільш відомими є концерн "СТИРОЛ", АТ "ОБОЛОНЬ" та об'єднання "НОРД", причому до складу останнього входять холдинг, шість заводів, інститут холодильної техніки і банк. Щороку об'єднання випускає 500000 одиниць першокласної побутової техніки. Це дало йому можливість зайняти гідну позицію на вітчизняному та зарубіжному ринках холодильної техніки. Рівень роботи концерну "СТИРОЛ" із Горлівки відповідає рівневі кращих провідних західних фірм, це ж можна сказати і про акціонерне товариство "ОБОЛОНЬ" із Києва. У львівському регіоні прикладом ПФГ може бути ВАТ "ЛАЗ", що має низку дочірніх структур і активно співпрацює з Ярославським моторним заводом та французьким "Пежо", має надійного банківського партнера СКБ "Дністер" і страхового СК "ІНПРО" та коло сталих клієнтів.

В Україні довший час іде полеміка щодо необхідності та доцільності залучення іноземних інвестицій. Проте закордонні інвестори не поспішають вкладати гроші в перехідну економіку української держави (див. рис. 1).

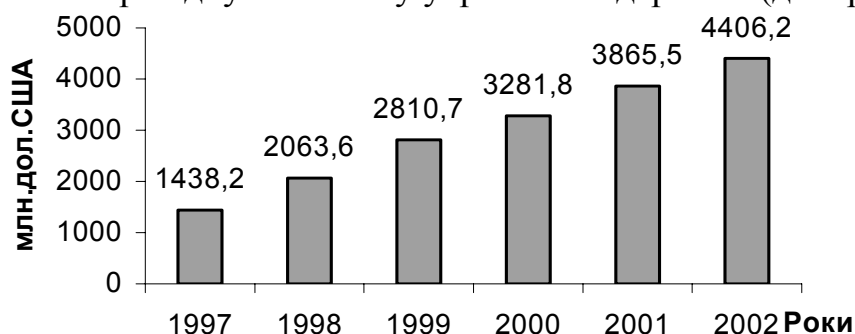

Рис. 1. Прямі інвестиції нерезидентів в економіку України (наростаючим підсумком з початку фінансування)

За роки незалежності (станом на 01.01.2002) іноземними інвесторами в економіку України було вкладено 4406.2 млн. дол. США. Як показує практика, інвестиції переважно спрямовуються в сферу послуг, торгівлю, зв'язок, харчову і металургійну промисловість, але не в новітні технології. Іншими словами, кошти спрямовуються в галузі із швидким оборотом капіталу, де потрібні мінімальні вкладення, очікується висока норма прибутку, а ризик є невисоким.

За індексом залучення прямих іноземних інвестицій, який розрахований експертами Конференції ООН з торгівлі і розвитку (UNCTAD), Україна посідає лише 95 місце, в той час як решта колишніх республік Радянського Союзу в цьому рейтингу розподілилися наступним чином: Азербайджан – 8-ме місце, Вірменія – 15-те, Казахстан – 21-ше, Латвія – 32-ге, Литва – 33-тє, Грузія – 36-тє, Киргизія – 55-тє, Білорусія – 90-тє, Узбекистан – 100-тє, Росія – 104-тє місце.

Важливою характеристикою інноваційної діяльності є придбання ліцензій, "ноу-хау", технологій, інших видів промислової власності та випуск на їхній основі принципово нової продукції. У 2001 р. українські промислові підприємства виготовляли та опановували виробництво принципово нової продукції на основі 27 ліцензій. Питома вага ліцензійної продукції в загальному обсязі продукції промисловості України становила 0,3 % (в 2000 р. – 0,1 %). Протягом 2001 р. науково-технічними організаціями України було створено 268 зразків нової техніки, або 5.3 зразків на 1 млн. населення (в Росії відповідний показник становив 6.8 зразків на 1 млн. населення).

Що стосується патентного ринку Росії, то його практично не існує, хоча існують деякі результати науково-дослідної діяльності у вигляді патентів, ліцензій і т. ін. Загальна кількість зареєстрованих договорів на використання винаходів у 2001р. становила всього 2022 од. Цікаво, що за підсумками 1997-2001рр. до трійки лідерів з торгівлі промисловою власністю ввійшли медична, хімічна та нафтохімічна галузі промисловості [10].

Порівняння наукомісткості валового внутрішнього продукту в Україні та інших країнах з перехідною економікою (загальний обсяг фінансування НТР у минулому році у відсотках до ВВП становив 1,21 %, що на 0,22 % більше за відповідний показник у Росії) показує начебто втішну для нашої держави ситуацію. Однак зовсім інша картина складається при порівнянні абсолютних значень річного обсягу фінансування науково-технічної діяльності в розрахунку на душу населення. В Україні минулого року цей показник становив 10.2 дол. США, що майже в 1.8 рази менше за відповідний показник у Росії (18.7 дол. США).

Висновки

Після розпаду Радянського Союзу у 90-х роках минулого століття незалежним державам пострадянського простору залишилась у спадок економіка у стані економічного колапсу. Одночасний перехід від планової до ринкової економіки, гіперінфляція значно ускладнили економічну та соціальну ситуацію. Тому очевидним є різке зниження інноваційної активності в перші роки після здобуття незалежності. Однак після того, як держави пострадянського простору почергово почали виходити з економічної кризи, темпи відновлення інвестиційно-інноваційної активності у різних учасників СНД виявились різними.

Незважаючи на подібність багатьох процесів і колізій, котрі супроводжують кризу науки в Росії і Україні, рівень фінансування науки та інновацій через спеціалізовані фонди в Росії значно вищий. Спеціалізовані фонди стали тут вагомим фактором трансформації наукової системи та інноваційної політики держави, хоча і в цій системі є ще чимало недоліків.

Основою державної політики з фінансового забезпечення інноваційного розвитку повинні стати створення спеціалізованих державних фінансових інститутів та їх взаємодія з банківськими установами, що дасть змогу докорінно змінити вектори руху економіки України.

Розвиток венчурної індустрії повинен стати одним із пріоритетів економічної політики держави. Головними сферами використання венчурного капіталу є високі і нові технології, які сприяють зростанню зайнятості населення і рівня життя. Венчурне інвестування є оптимальним механізмом підтримки національної економіки, а особливо в перехідний період.

Істотним джерелом коштів для фінансування інвестицій шляхом пільгового кредитування можуть бути заощадження населення, величина яких оцінюється експертами в десятки мільярдів гривень. Для цього необхідно здобути довіру вкладників шляхом систематичної індексації вкладів та державного страхування вкладів.

Для фінансування сфери науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт необхідно розробити і запровадити дійові механізми акумуляції та розміщення коштів з метою фінансування стратегічно важливих проєктів з участю держави і фінансових інститутів.

Література

1. **Про Концепцію** науково-технологічного та інноваційного розвитку України: Постанова Верховної Ради України № 916-XIV від 13 липня 1999 р.// ВВР України. – 1999, № 37. – С. 770-775.
2. **Коюда В.А., Колісниченко В.Ф.** Інноваційна діяльність в Україні// Фінанси України. – 2002, № 10. – С. 99-102.
3. **Крупка М.І.** Фінансові інструменти державного регулювання та підтримки інноваційної сфери// Фінанси України. – 2001, № 4. – С. 77-84.
4. **Барковский А.Н., Комиссаров А.В.** Внешнеэкономические связи субъектов РФ и укрепление единого экономического пространства России// Наука/ Интерпериодика. – 2000, № 3. – С. 129-142.
5. **Голиченко О.Г.** Национальная инновационная система России и основные направления ее развития// Инновации. – 2003, № 6.
6. **Середюк І.Г.** Стимулювання інноваційної діяльності// Фінанси України. – 2003, № 11. – С. 81-90.
7. **Ніронович Н.І.** Методи стимулювання інноваційної діяльності на промисловому підприємстві// Вісник ДУ "Львівська політехніка". – Львів: ДУ "Львівська політехніка". – 2000, вип. 391. – С. 23-31.
8. **Антонюк Л.Л.** Інноваційна конкурентоспроможність України та її регіонів// Актуальні проблеми економіки. – 2003, № 4(22). – С. 37-46.
9. **Alan L. Porter J. Roessner David. Jin Xiao-Yin and Nils C. Newman.** Changes in National Technological Competitiveness. Atlanta: Georgia Institute of Technology. 1990-93-96-99.
10. **Инновационная система России: модель и перспективы развития**// Руководитель проекта О.Г. Голиченко. – М.: Труды РИЭПП. – 2002, вып. 1. – 346 с.
11. **Наука і наукознавство в умовах соціально-економічних реформ.** Міжнародна конференція// Вісник НАН України. – 2003, № 3. – С. 125-133.
12. **Болдырев Н.** Откуда к нам придет экономический прорыв// Российская газета. – 2004, № 37.
13. **Бодяев Ю.А.** Государство – катализатор инноваций// Уральский рынок металлов. – 2003.
14. **Бортник И.** Под крылом бизнес-ангела// Интернет-газета Поиск" (Москва). – 2004, № 4.
15. **Зимовець В.** Фінансове забезпечення інноваційного розвитку економіки// Економіка України. – 2003, № 11. – С. 9-17.